
Přemýšlení v šedé barvě. Složitý svět a život káhirské architektury v rozhovoru s Hanou Benešovskou

Přemýšlení v šedé barvě. Složitý svět a život káhirské architektury v rozhovoru s Hanou Benešovskou

Málokterý obor je pro lidi s náklonností ke studiu historických věd tak přitažlivý a zároveň tak náročný a komplexní jako egyptologie. Jejich zájem a touhu po poznání neustále podněcují samy památky, protože kultura a dějiny starověkého Egypta ještě nevydaly všechna svá tajemství, pořád mají tajná esa v rukávu a tak dopřávají vzrušení a dobrodružství objevování těm, kteří se vydali po jejich stopách. Pracovištěm, který má zkoumání starověkého Egypta přímo v popisu práce, je světově renomovaný Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, který před nedávnem oslavil 50. výročí založení svého působení přímo v Káhiře - samozřejmě jak jinak než bádáním a prezentací své práce. Stalo se tak otevřením výstavy "Káhira, skrytý půvab islámské architektury" fotografa Jana Brodského a vydáním knihy „Káhira, architektura a umění islámského velkoměsta.“ Kurátorkou výstavy a spoluautorkou knihy je Mgr. Hana Benešovská, pracovnice Českého egyptologického ústavu FF UK.

Mgr. Hana Benešová, Český egyptologický ústav, FF UK

Pražská výstava spolu s knihou o káhirské architektuře a 50. výročí založení stálého pracoviště Českého egyptologického ústavu v Káhiře. Jak tyto tři věci spolu souvisejí ?

Pracoviště Českého egyptologického ústavu v Káhiře bylo otevřeno 20. května 1959. Přemýšleli jsme, jakým způsobem toto výročí připomenout, protože fakt, že Český egyptologický ústav má pracoviště v Egyptě, kde dlouhodobě může působit, kam odborníci velmi často zajíždějí a kde získávají materiál pro svojí práci, je nesmírně významný. Původní pracoviště bylo ve vile na šari' al-Haram, třídě, která vede přímo k pyramidám, v dnešní době mají egyptologové možnost bydlet v komplexu české ambasády, za což jsme velmi vděční, protože je zřejmé, že expedice, které si ubytování a život v Egyptě musí zajišťovat jiným způsobem, mají mnohem větší problémy. Naše zázemí v Egyptě i spolupráce s Ministerstvem zahraničních věcí ČR a lidmi na ambasádě je velmi dobrá. Založení Českého egyptologického ústavu v Čechách vloni připomínaly výstavy v Káhiře a v Asuánu, takže nám způsob připomenutí výstavou v Praze přišel adekvátní. A vzhledem k tomu, že se jedná o káhirské pracoviště, tak jsme se posunuli od egyptologického tématu k tématu Káhiry a to středověké Káhiry a otevřeli jsme výstavu černobílých fotografií Jana Brodského, které ukazují káhirskou architekturu. Výstava je propojena s knihou na toto téma, která právě vyšla.

Pohled na východní hradby fátimovské Káhiry z Azharského parku, © Jan Brodský

Al-Mu'ajjadūn komplex (1420) a fátimovská Káhira v pozadí, © Jan Brodský

Jaké byly důvody vzniku pracoviště egyptologického ústavu v Káhiře tenkrát před 50 lety a jak se jeho poslání proměnilo teď po půl století? Nebo je pořád stejné? Vždyť vlastně předmět bádání, což jsou zřejmě dějiny a kultura starověkého Egypta, vykopávky a to všechno, co si my laici pod tím představujeme, je pořád to samé.

Ano, to je pravda, ale hlavním důvodem tenkrát před padesáti lety byla akce UNESCO za záchranu památek Dolní Núbie, které měly být zatopeny vodami tehdy stavěné velké Asuánské přehrady, kterou Egypt potřebovat kvůli průmyslu, elektřině, kontrole nilských záplav a tak dále. Byla proto uzavřena smlouva mezi tehdejším Československem a Egyptem, která tuto spolupráci ošetřovala, a egyptologický ústav a jeho pracovníci - egyptologové, archeologové, antropologové a další – se vypravili do Dolní Núbie. Svoji práci provedli natolik dobře, že egyptská vláda a památková správa jim potom umožnily pokračovat ve výzkumu v relativně široké míře na pyramidových polích u Káhiry v Abúsíru. Abych to upřesnila, práce v Abúsíru po určitou dobu probíhaly současně s misí núbijskou. Začalo se s výzkumem Ptaššepesovy mastaby, která je největší nekrálovskou hrobkou z V. dynastie, a to samozřejmě přispělo k tomu, že čeští egyptologové měli zájem v Abúsíru zůstat a pokračovat v práci.

Když jste se rozhodovali, že toto výročí připomenete v Praze výstavou věnovanou Káhiře, proč jste zvolili zrovna středověkou Káhiru, proč zrovna toto období?

Protože ho máme rádi... (smích)

To je dostatečný důvod...

... protože jezdíme do Egypta a samozřejmě tím, že život a práce tam jsou relativně náročné, většina z nás chodí relaxovat, odpočinout si nebo se i jen podívat na jiný druh památek právě do středověké Káhiry do středu města. Každý z nás, i když v jiné míře, se snaží o těchto památkách zjišťovat víc a víc, až se mi zdálo, že nazrála doba oslovit i naše přátele a kolegy arabisty Hanu Novákovou a Štěpána Macháčka, kteří se podíleli na přípravě publikace Káhira, architektura a umění islámského velkoměsta a kteří jsou nedílnými spoluvůrci celého projektu. Další důvod byl také ten, že výstavu o současné Káhiře, o problémech Egypta, o památkách v souvislosti s přelidněností, s dopravou, s památkovou péčí a středověkou Káhirou, jsme už dříve vytvořili jako putovní. Jmenovala se „EGYPT - PROMĚNY“ a od roku 2006 jsme ji otevřeli na čtyřech místech v České republice a v Egyptě, naposledy před rokem v Pavilonu Anthropos v Brně.

Takže tahle výstava je její pokračovatelka?

Toto je určitá pokračovatelka a rozšíření do roviny více odborné a tématicky úžeji zaměřené.

Mešita Ahmada ibn Túlúna (876), nádvoří s Ládžínovou fontánou (1296), © Jan Brodský

Qaláwúnův komplex, kupole (1285), © Jan Brodský

Výstava je rozdělena do několika celků. Co tady návštěvníci uvidí, jak budou postupovat výstavou od východu - ne k západu, ale zpátky k východu?

Nejdřív se stručně dozvědí o Káhiře jako o městě, jak se Káhira vyvíjela. Mají možnost se podívat na fotografie Káhiry ať už se jedná o celky nebo o detaily, které nějakým způsobem vystihují atmosféru města, a dozvědí se i o fotografu Janovi Brodském, protože jeho osoba, jeho vidění Egypta a jeho přístup k fotografii je pro výstavu stěžejní. Výstava není členěna chronologicky, to znamená někdy od roku 641, kdy arabská vojska přišla do Egypta, po vládu Muhammada Alího v 1. polovině 19. století, byť chronologickou tabulku tady také máme, aby návštěvníci měli možnost se časově zorientovat. Je dělena tématicky, to znamená, že z Káhiry projdou návštěvníci k tématům náboženská architektura, obytná architektura, veřejné stavby a ornament. V sekci ornament je čeká malé překvapení v podobě exponátů velkoryse zapůjčených Národní galerií v Praze, její orientální sbírkou, která byla uzavřena na Zbraslavi, ale od letošního roku bude otevřena v Paláci Kinských na Staroměstském náměstí. Orientální sbírka nám zapůjčila dva krásné předměty, keramickou holbu a bronzové tanzované vykuřovadlo. Ornamentální výzdobu představovanou na fotografiích tak může návštěvník vnímat také na trojrozměrných předmětech.

Sabil-kuttáb Chusráwa paši, dekorativní nápis na fasádě (1535), © Jan Brodský

Zmínili jste ze středověké Káhiry určité typy obytných budov a civilních a sakrálních staveb. Mají tyto typy své pokračovatele? Jsou nové moderní stavby inspirované tradičním pojetím funkce nebo stylu středověké káhirské architektury? Jak vůbec vypadá současná káhirská architektura?

Část současné káhirské architektury reaguje na určité náboženské symboly a tradiční výzdobu. Stále platí to, že ve výzdobě je nějakým způsobem využíváno písmo a ornamenty, nicméně situace je velmi složitá. Architektonické návrhy nebo zdroj jejich inspirace závisí samozřejmě na tom, kdo je investorem, takže vzniká část staveb, která je obecně inspirovaná Orientem nebo arabskou kulturou, nikoli však nutně Egyptem. To je případ velkých investorů z tak zvaně zálivových zemí, z Kuvajtu, ze Saúdské Arábie apod. Největší část architektury v Káhiře, a musím říci bohužel, vzniká jako bezprostřední nutnost, aby bylo možné vůbec někam ubytovat obyvatelstvo, protože počet obyvatel Egypta roste nesmírně rychle a egyptská vláda musí tento problém nějak řešit, musí je ubytovat, nasycit a poskytnout jim vzdělání. Vznikají tak funkční, nicméně nenápadité a nevzhledné betonové věžáky. Část staveb vzniká dokonce nekontrolovatelně bez stavebních povolení. I proti tomu se snaží egyptská vláda bojovat, výsledky se dostávají, ale jde to pomalu. Také tento typ architektury je maximálně utilitární, jsou to vyzdívávané betonové skelety rostoucí bez jakéhokoliv architektonického plánu. Bloky domů se stavějí bez celkové urbanistické koncepce, bez zajištění infrastruktury služeb a tak dále, takže následně vznikají obrovské problémy. Na druhou stranu někteří egyptští architekti navrhují a realizují nesmírně zajímavé stavební projekty inspirované tradiční architekturou - snaží se stavět ekologické domy, používat tradiční materiály a tradiční metody, respektovat okolí. Pokud vím, zrovna letos mezinárodní architektonickou soutěž na toto téma vyhrál káhirský ateliér Hamza Associates. Cenu získali za obytné budovy pro chudší obyvatelstvo postavené právě tímto způsobem. Neméně zajímavou kategorií tvůrců jsou cizí architekti, kteří přicházejí do Egypta a zúčastňují se různých architektonických soutěží. Tady nemohu nezmínit slavnou britskou architektku iráckého původu Zahu Hadid, která v současnosti v Káhiře realizuje svůj projekt Kamenné věže, dominantu nové káhirské čtvrti. Z českých architektů pak Martina Roubíka a ateliér GEM Architects, který nyní vede architektka Regina Loukotová, kteří se před několika lety zúčastnili nejen soutěže na nové Velké egyptské muzeum v Gíze, ale také soutěže na Egyptskou obchodní komoru v Káhiře. A právě v případě posledně zmiňovaného návrhu si myslím, že rozvinutím stěžejní myšlenky tradičního uspořádání islámské obytné budovy, tedy orientací stavby kolem centrálního dvora, se stínem a s vodními zdroji, které osvěžují a ochlazují vzduch, a inspirací islámským ornamentem zjednodušeným a zmodernizovaným pro využití na fasádě, byla stavba mnohem „egyptštější“ než návrhy samotných egyptských architektů. Návrh byl nádherný, bohužel

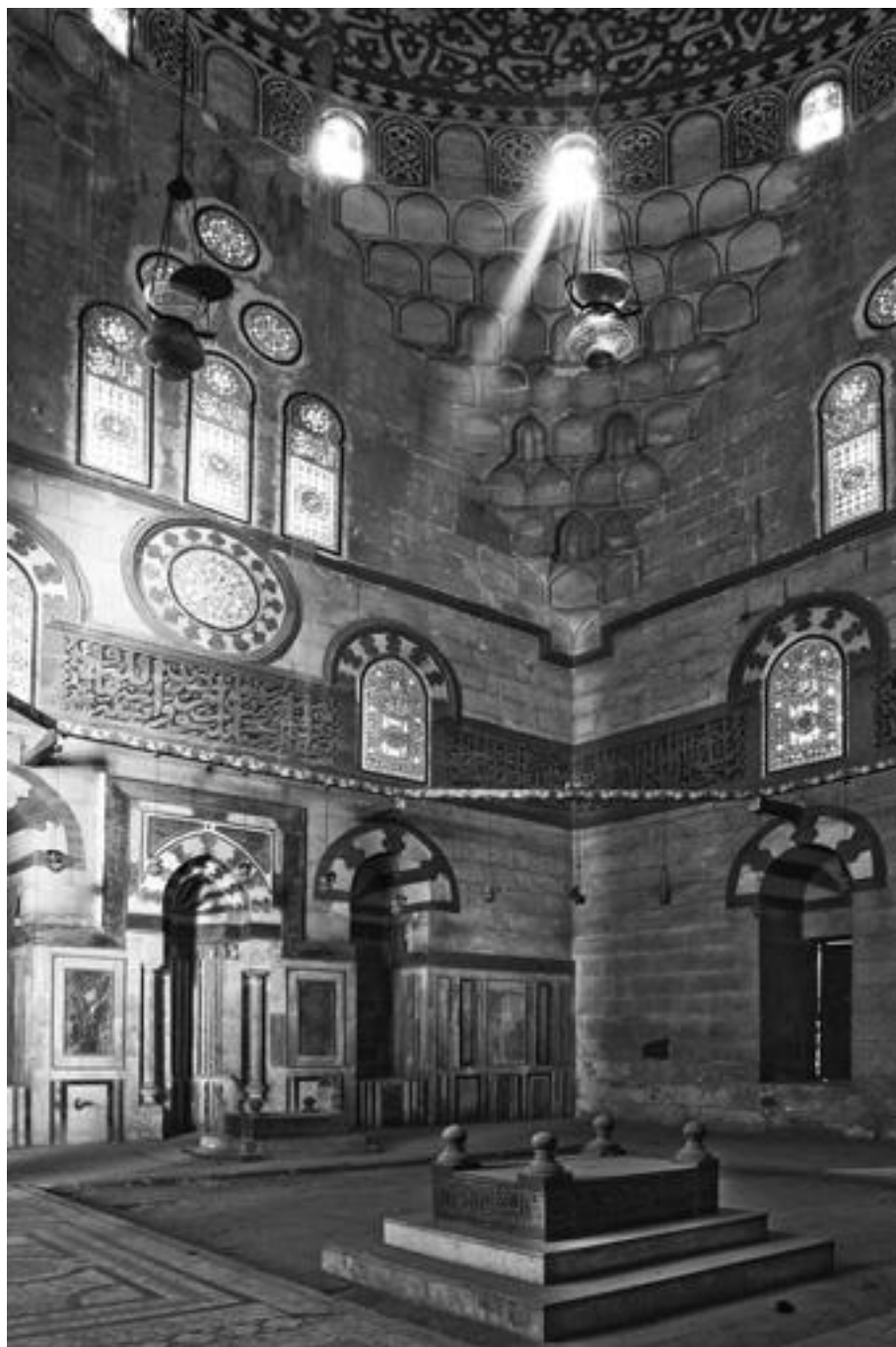
nevyhrál. Egyptská komise údajně řekla, že je na Egypt příliš sofistikovaný; v tomto případě bylo využití tradiční architektury a ornamentu pro velmi moderní stavbu myslím geniální.

Bayt as-Sihajmi, bývalý rodinný dům, jídelna (1648 a 1796), © Jan Brodský

Když se díváme na zde vystavenou kolekci fotografií, zjistíme, že jsou pouze černobílé. Proč autor zvolil výhradně médium černobílé fotografie? My jako laici si představujeme, že Egypt, země Blízkého východu, je zalitý sluncem s bezchybně modrou oblohou nad zářivě bílými stavbami – a najednou šed', všechno se odehrává v tónech od světle do tmavě šedé.

Výstava funguje dohromady s publikací a publikace je jednoznačně barevná, velmi barevná, zde jsme se zase snažili dostat se k tomu druhému extrému. Orient samozřejmě má přízvisko barevný, lidé ho tak vnímají a chápou. Turisté a návštěvníci, kteří se dostanou do Káhiry a mají jen omezený čas tam pobýt, rychle projdou centrem Káhiry a tam je ještě velmi často přitáhne orientální tržiště, nikoli vlastní památky. Tržiště je samozřejmě barvitě, zalité sluncem a spoustou světél, provoněné různými vůněmi a okouzující pestrostí zboží, takže dojem z Káhiry je pak skutečně velmi barevný. Ale v této barevnosti a orientálním ruchu a také hluku a agresivitě veškeré dopravy se ztrácejí kvality architektury, její skutečné tvary. Málokdo přijde do mešity, sedne si na nádvoří a tak jako Egyptané tam chvíli relaxuje, případně odpočívá a přemýšlí o architektuře, o tom, co je stejné, co je jiné, jak architektura funguje a jak vypadá. Tyto stavby, byť mají barevné koberce k modlení, nejsou primárně polychromované, nesou velmi jemné béžové, bílé a šedé tóny, takže se nám s panem fotografem zdálo, že právě médium černobílé fotografie je to, které může návštěvníka překvapit a přimět ho k přemýšlení proč černobílá, proč šedá, co navíc na těchto fotografiích uvidí, než kdyby byly barevné a kdyby jeho vidění více zaujala barevnost než to, o čem jsme chtěli hovořit a co jsme chtěli ukázat.

Komplex Faradže ibn Barqúqa, interiér kupole jižního mauzolea (1411), © Jan Brodský

Mešita Muhammada Alího, interiér (1824–48), © Jan Brodský

Šed' tedy vyjímá z barevnosti a poukazuje na jedinečnost staveb?

Ano, a na detaily a tvary architektury, její proměny během dne, souhru tvarů, ornamentů, světla a stínu. Velkou roli samozřejmě hraje i vidění fotografa, jehož témata jsou linie, tvary, horizonty – vytvořil cykly *Stezky*, *Horizonty*, *Prostory* – a obecně rád fotografuje architekturu. A zase bych připomněla výstavu *Proměny*, fotografa Kamila Voděry a již zesnulého amerického paleozoologa D. J. Osborna, kteří se víc než na architekturu zaměřili na ruch města, lidi a život v Káhiře. Ale i tato výstava byla černobílá, to je pravda... snad jsme se vždy obraceli k černobílému médiu, když jsme se v Egyptě snažili nalézt něco za obecně rozšířenými klišé o této zemi, co nás oslovovalo a provokovalo, fotografové umělecky a já jako kurátor s nimi.

Mešita al-Aqmar, průčelí (1125), © Jan Brodský

Před námi leží v mnoha směrech jedinečná kniha o Káhiře. Jaká je její struktura a kde se dostane ke koupi?

Kniha je zatím ke koupi výhradně na výstavě za zvýhodněnou cenu, poté by přes nakladatelství Kosmas měla být v distribuci v hlavních knihkupectvích v Praze. Snažili jsme se o strukturu, která bude ke čtenářům přátelská a postupně je zasvětit do tématu, jež u nás zatím bylo reflektováno vždycky jen v rámci jednotlivých kapitol různých publikací. Přestože to byly velmi kvalitní texty sepsané odborníky, ještě nikdy se nepodařilo dát dohromady text společně s fotografiemi v takové míře jako v této knize. Začíná úvodem, který hovoří o urbanizmu Káhiry, o jejím vzniku, a uvádí čtenáře do problematiky islámského umění. Další kapitoly se potom týkají křesťanského koptského Egypta, protože to byla země, do které islámská vojska přišla, a po dobu minimálně tří čtyř století tyto dvě kultury velmi úzce spolupracovaly a prolínaly se. Minimálně do přelomu tisíciletí je zjevné, že křesťanská koptská kultura hrála stále velmi významnou roli. Takže potlačit ji a vyjmout z knihy, která chce mluvit nikoli o náboženství, ale o Káhiře jako o městě, by bylo velmi nelogické. Kapitoly, které navazují, jsou členěny chronologicky a jsou nazvané podle jednotlivých dynastií, které v Egyptě vládly. Byli to místodržící abbásovského chalífátu; kapitoly jsou nazvány podle Fátimovců, Ajjúbovců, a mamlúků. Publikace končí Osmany, to znamená osmanskou nadvládou nad Egyptem, a vládou Muhammada Alího v první polovině 19. století, ale v rámci epilogu potom zpracovává to, co se v Káhiře dělo na památkové úrovni až téměř do současnosti. Troufám si říct, že je to kniha, která ukazuje vůbec nejčerstvější a nejpočetnější soubor fotografií káhirské architektury, jaký je v současnosti možné nalézt v publikaci, a to nejen v českém kontextu, protože poslední fotografie vznikla 25. října v odpoledních hodinách, den před naším odletem z Egypta. Měli jsme velkorysé povolení od egyptské památkové správy k fotografování objektů, kam se běžní návštěvníci a fotografové vůbec nedostanou, takže v obrazové stránce knihy spatřují její velkou výhodu. Minimálně na pár let bude v tomto smyslu jedinečná.

Mešita al-Azhar, interiér, sloupová před mihrábem (970), © Jan Brodský

Výstava souvisí s touto knihou a tato kniha souvisí s výzkumným grantem, který Český egyptologický ústav má. Na co konkrétně byl grant zaměřen?

Není to grant zaměřený na výzkum islámské káhirské architektury. Je to vědecký výzkumný záměr, který se nazývá Výzkum starověkého Egypta. Český egyptologický ústav jej získal od Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy ČR. Tohoto grantu si velmi vážíme, protože díky němu je možné podnikat v Egyptě výzkum v té míře, v jaké momentálně běží. Samozřejmě hlavní jádro výzkumu a práce je staroegyptské období. Grant umožňuje provádět v Egyptě faktický archeologický výzkum, konzervaci a ochranu památek, publikování vědeckých výsledků a umožňuje rovněž velmi úzkou spolupráci s odborníky z jiných oborů ať už jsou to obory jako restaurátorství a architektura, ale ještě více z oborů geoinformatiky, biologie, geologie a dalších. Na základě tohoto grantu může být obraz starověkého Egypta, který v mezinárodním měřítku spoluvytváří Český egyptologický ústav, natolik barvitý a plastický. Součástí výzkumného záměru jsou potom projekty, které základní výzkum rozšiřují. Týkají se koptské kultury, jazyka, umění, staroegyptské vědy, archoastronomie; jednou z těchto součástí byl právě projekt na sepsání publikace, realizaci výstavy a vytvoření základního souboru kvalitních dokumentárních fotografií na téma káhirská islámská architektura, které by po zpracování měly sloužit dál ve vědeckém a univerzitním měřítku, k výuce, k publikování a tak dále.

Jaký je zájem o studium egyptologie tady na Filozofické fakultě UK? Je to velmi atraktivní obor, kolik máte studentů?

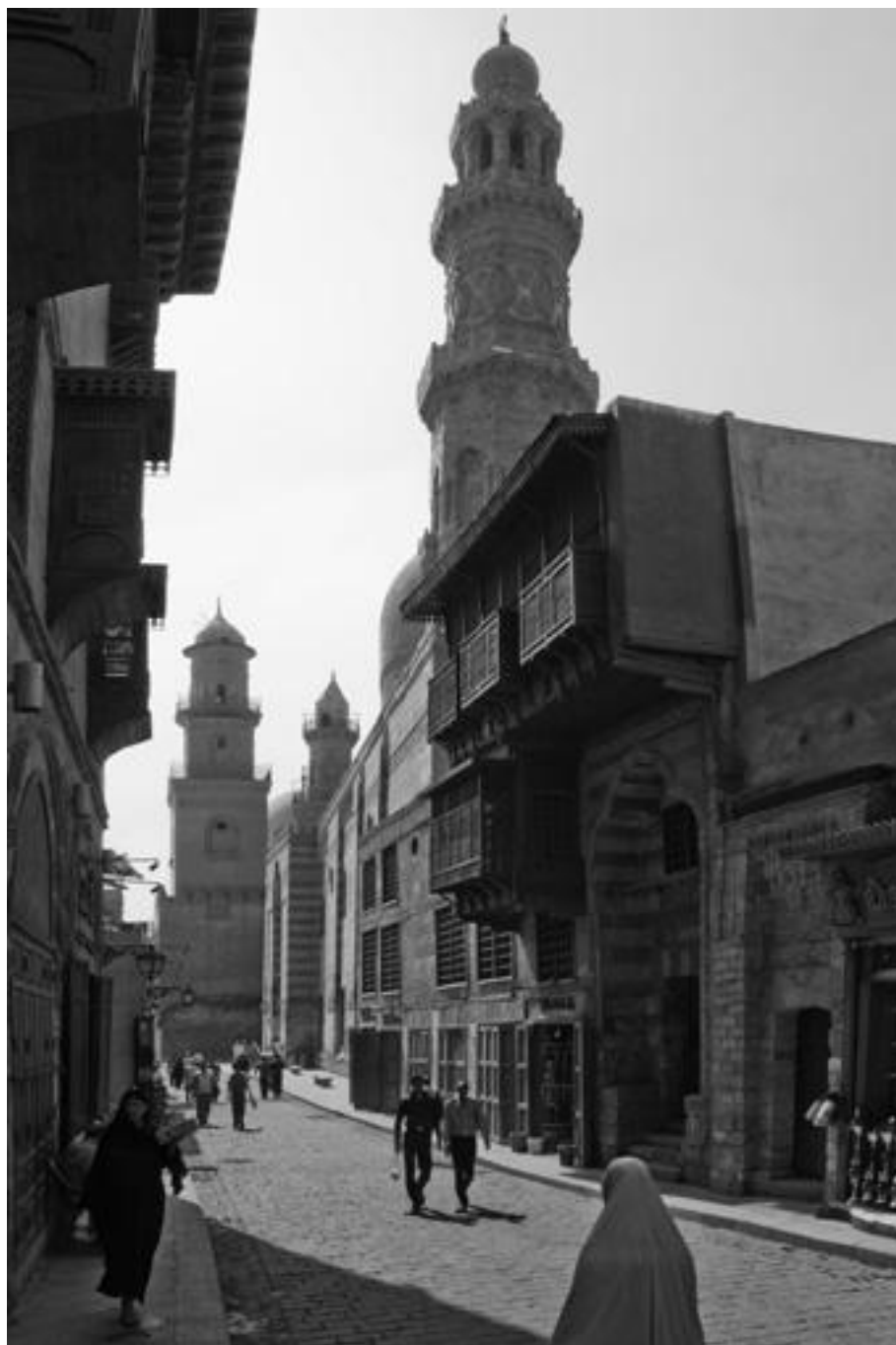
Je to poměrně atraktivní obor. Počet přijímaných studentů kdysi býval sedm až dvanáct a obor se otvíral jednou za sedm let, protože studium je relativně náročné a šance na uplatnění nejsou vysoké, to znamená, že univerzita přijímala jakousi zodpovědnost za studenty a jejich budoucnost. V dnešní době toto není možné, pravidla jsou nastavena trochu jinak. Egyptologii nebylo a není možné studovat samostatně, vždycky musí být v kombinaci s jiným oborem ať už je to archeologie, historie, jazyky, dějiny umění, arabistika a podobně. Nyní se studium egyptologie otevírá jednou za čtyři až pět let, takže v současné době máme jeden ročník studentů, který studia právě dokončil, a většina z nich čerstvě nastoupila na postgraduální studium. Další ročník je v běhu, studentů je vždycky kolem deseti.

Poslední otázka k výstavě. Karolinum je unikátní prostor a pro tvůrce každé expozice představuje tvrdý oříšek. V případě islámské architektury je to přímo umělecký střet. Jak dosáhnout vzájemné souhry těchto dvou světů? Nechtěla jsem střet, chtěla jsem otevřený dialog. To se týká výstavy, publikace i základní myšlenky celého projektu. Islámská kultura je nám zvláště v poslední době mediálně prezentována jako zdroj nekonečných střetů a násilností,

kteře zcela zakřývají to, co je našim kulturám buď společné nebo je pozitivní a hodné poznání a inspirace. Výstava je nainstalovaná v chodbě, která původně sloužila jako podloubí domů mincmistra Rotleva ze 14. století, a dalších domů, ze kterých postupně vznikala historická budova Univerzity Karlovy. Snažila jsem se v rámci kurátorství výstavy s celým prostorem pracovat jako s exponátem, kterému chci porozumět. Samotný prostor i jeho vazba na okolní prostředí, včetně světelných podmínek, od počátku patřily k základní představě o podobě výstavy, v podstatě ji vytvářely. Velmi jednoduchá instalace fotografií nechává plně vyniknout působivou chodbu zaklenutou křížovými klenbami, která se tak stává místem dialogu mezi středověkou architekturou dvou kultur. V Káhiře jsou takové arkády nebo dlouhé chodby obíhající kolem centrálního dvora mešit velmi typické. Návštěvníkům jsem chtěla zprostředkovat propojení dojmu z podobného prostoru tady a v Káhiře. Ústředním místem setkávání je potom velkoformátová fotografie ríwáqu, arkádového ochozu ibn Túlúnovy mešity z roku 876, umístěná v čele chodby, místo, kde návštěvník alespoň pocitově prochází mezi stavbami a kulturami. Všechny stavby na fotografiích jsou datovány, což umožňuje často překvapivá a výmluvná srovnání úrovně stavitelství v Egyptě a českých zemích ve stejném období. Důležitou roli zde hraje i to, že výstavní prostor Karolina byl kdysi podloubím, komunikačním prostorem otevřeným do ulice, takže to byl prostor velmi živý, a v Káhiře tento moment komunikace, obchodování a pobývání na ulici dodneška nesmírně funguje. Dnes jsou arkády Karolina pochopitelně zasklené, ale i tak mohou návštěvníci vnímat pohyb a život na ulici a naopak. Skutečně jsem ráda, že Karolinum a výstavní rada nám umožnila výstavu prezentovat právě tady, protože bych si ji jen velmi těžko představovala někde jinde tak, aby měla právě ten charakter, který jsme si přáli. Takže děkuji Univerzitě Karlově.

A já děkuji vám za rozhovor.

(Marie Kohoutová)

*Bajn al-Qasraj, pohled jižním směrem ulicí al-Mu'izz li-Dinillah, © Jan Brodský
[ještě o výstavě](#)*